

แผ่นทองคำรูปสัตว์หิมพานต์ในกรุพระปรางค์ วัดมหาธาตุ และวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา Golden Plate of *Himmapan*'s Animals in Wat Mahathat and Wat Ratchaburana, Phra Nakhon Si Ayutthaya *

นฤมล ศิลปชัยศรี

Narumol Silpachaisri

สาขาวิชาหัตถศิลป์ วิทยาลัยเพาะช่าง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์

Department of Thai Handicraft, Poh Chang College,

Rajamangala University of Technology Rattanakosin, Bangkok, 10200, Thailand

บทคัดย่อ

สัตว์หิมพานต์ ซึ่งหมายรวมถึงสัตว์ที่สร้างขึ้นโดยอาศัยรูปทรงจากสัตว์ที่มีอยู่จริงตามธรรมชาติ และสัตว์ผสมที่เกิดขึ้นจากจินตนาการของช่าง ปรากฏทั้งในวรรณกรรมและศิลปกรรมตามคติไตรภูมิที่มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย สืบเนื่องมาสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ จากการศึกษาแผ่นทองคำรูปสัตว์หิมพานต์จำนวนหนึ่งภายในกรุพระปรางค์วัดมหาธาตุและวัดราชบูรณะ จังหวัดพระนครศรีอยุธยาพบว่า มีความเชื่อมโยงกับคติไตรภูมิ โดยเฉพาะที่กล่าวถึงการสร้างจักรวาลเขาพระสุเมรุและเขาสัตบริภัณฑ์ จึงสันนิษฐานได้ว่านอกจากเพื่อเป็นพุทธบูชาและอุทิศถวายเป็นพระราชกุศลแล้ว การสร้างแผ่นทองคำรูปสัตว์หิมพานต์ดังกล่าวนี้ยังเกี่ยวข้องกับความเชื่อเรื่องการสร้างจักรวาลอีกประการหนึ่งด้วย

คำสำคัญ : สัตว์หิมพานต์, แผ่นทองคำ

Abstract

Himmapan, as living animals in nature or mystical creatures created by artists, appears in literature and fine art from



เครื่องทองพบในกรุ
พระปรางค์วัดราชบูรณะ
จ.พระนครศรีอยุธยา
ที่มา : พิพิธภัณฑ์สถาน
แห่งชาติ เจ้าสามพระยา

Sukhothai, Ayutthaya and Rattanakosin periods. This study looks at gold plates depicted as *Himmaphan* figures, found inside the principle *prang* of Wat Mahathat and that of Wat Ratburana, Phra Nakhon Si Ayutthaya. The finding is that the gold plates are related to the belief of *Trai Bhum*, suggesting that apart from for worshiping and making merits, the creation of the gold plate were based on Buddhist belief of the Threefold Spheres of Existence.

Keywords: *Himmaphan*, golden plate

บทนำ

สัตว์หิมพานต์เป็นสัตว์ที่สร้างขึ้นจากจินตนาการและความเชื่อที่ปรากฏในไตรภูมิ หลักฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะพบว่า ความหลากหลายของสัตว์หิมพานต์มีมากขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งความหลากหลายเหล่านั้นล้วนมาจากจินตนาการและการสร้างสรรค์ของช่างที่มีการพัฒนาสืบทอดจากศิลปะในสมัยอยุธยา โดยมากสัตว์ที่มีลักษณะแปลกจะได้รับการขนานนามว่า สัตว์หิมพานต์แทบทั้งสิ้น อันเนื่องมาจากคติความเชื่อในเรื่องของความวิจิตรพิสดารย่อมเกิดขึ้นในดินแดนมหัศจรรย์ที่เรียกว่าป่าหิมพานต์ที่ปรากฏในคติไตรภูมิ

หิมพานต์ คือหนึ่งในเนื้อหาของคติไตรภูมิที่ส่งอิทธิพลต่อการสร้างสรรคงานศิลปกรรมไทยอย่างยิ่ง ดังปรากฏการสร้างสัตว์หิมพานต์ในงานจิตรกรรม ประติมากรรมลอยตัว ประติมากรรมประดับสถาปัตยกรรม รวมถึงงาน ประณีตศิลป์อื่น ๆ มักมีการสร้างสัตว์ให้มีลักษณะแปลกและมีที่มาจาก การอ้างอิงป่าหิมพานต์

การศึกษาเกี่ยวกับสัตว์หิมพานต์ทั้งในเรื่องของพัฒนาการทางด้านรูปแบบ ความงามทางสุนทรียศาสตร์ และความหมายคติในการสร้าง จึงอาศัย สัตว์ที่ปรากฏในแหล่งที่สถาปัตยกรรมโดยสันนิษฐานว่ามีความสอดคล้องกับ คติการสร้างเขาพระสุเมรุเป็นสำคัญ

นิยะดา เหล่าสุนทร และพีรพัฒน์ สำราญ กล่าวถึงลักษณะของสัตว์หิมพานต์ไว้ในหนังสือ จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวง วัดสุทัศน์-เทพวรารามไว้ว่า สัตว์หิมพานต์เป็นสัตว์ที่มีมาตั้งแต่ครั้งสุโขทัยเป็นราชธานี และส่งผลต่อแนวคิดเกี่ยวกับไตรภูมิในสมัยกรุงศรีอยุธยา ความตอนหนึ่งดังนี้ “สัตว์หิมพานต์ของไทยมีมาแล้วตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัยเป็นราชธานี...แนวคิดเกี่ยวกับไตรภูมิจักรวาลในคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนายังมีบทบาทสำคัญ สืบเนื่องในสังคมไทยมาถึงสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี”¹ ในขณะที่สัตว์ลักษณะแปลกหรือสัตว์ผสมที่ปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ศิลปะไทยนั้น พบว่ามีมาก่อนสมัยสุโขทัย ซึ่งอาจเรียกในชื่อของสัตว์พาหนะของเทพ เป็นต้น

สุรศักดิ์ เจริญวงศ์ กล่าวถึงสัตว์หิมพานต์ไว้ว่า เป็นชื่อที่คุ้นเคยกับช่างไทยมากกว่าชื่ออื่น ๆ และนิยามว่าสัตว์แปลกเหล่านั้นว่าไม่จำเพาะปรากฏในป่าหิมพานต์เท่านั้น โดยให้ความเห็นไว้ว่า

คนไทยคุ้นกับคำว่า สัตว์หิมพานต์มากกว่าชื่อใด และ
ความหมายของช่างไทยมิได้หมายความว่าสัตว์เหล่านั้นมีอยู่ในป่า
หิมพานต์แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น...ความหมายของสัตว์หิมพานต์
จึงครอบคลุมไปถึงสัตว์วิจิตรพิสดารที่อยู่ในที่ต่าง ๆ ภายในขอบเขา
จักรวาล²

แนวคิดในการนิยามสัตว์หิมพานต์จึงแบ่งได้เป็น 2 ประการด้วยกัน คือ ประการแรกมีความเห็นว่า สัตว์หิมพานต์แสดงผลของความเชื่อในคติ ไตรภูมิ โดยสร้างสรรค์สัตว์หิมพานต์ด้วยเทคนิคที่หลากหลาย เพื่อเน้นย้ำเรื่อง พื้นที่การสร้างเขาพระสุเมรุตามคติไตรภูมิ และอีกประการหนึ่งคือช่างในอดีต ได้ประดิษฐ์สัตว์ที่มีความวิจิตรพิสดารไว้ เพื่อนำเสนอจินตนาการที่มีต่อสัตว์ หิมพานต์ โดยไม่ได้จำเพาะป่าหิมพานต์เท่านั้น แต่หมายถึงสัตว์ที่มีในจักรวาล เท่าที่ช่างจะจินตนาการถึง

อย่างไรก็ตามจากการสำรวจหลักฐานทางประวัติศาสตร์พบว่า มี ศิลปกรรมบางอย่างที่แสดงรูปสัตว์หิมพานต์เป็นสิ่งสะท้อนความเห็นที่ว่า สัตว์หิมพานต์สร้างขึ้นเพื่อเน้นย้ำในเรื่องของพื้นที่การสร้างเขาพระสุเมรุตาม คติไตรภูมิเป็นสำคัญ ด้วยผลงานทางศิลปกรรมไทยส่วนมากเป็นสิ่งที่ส่งเสริม ให้สถาปัตยกรรมที่มีคติการสร้างสอดคล้องกับคติไตรภูมิมีความครบถ้วนมาก ยิ่งขึ้น โดยจะพบว่ามีการนำสัตว์หิมพานต์มาใช้ตกแต่งศาสนสถาน ตกแต่งพระ เมรุมาศ ซึ่งถือว่าสัตว์หิมพานต์จะอาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์อันเป็นองค์ประกอบ หนึ่งที่ทำให้คติการสร้างเขาพระสุเมรุสมบูรณ์

สัตว์หิมพานต์ที่ปรากฏในงานศิลปกรรมต่าง ๆ ของไทยจึงเป็นสัตว์ ที่สร้างขึ้นจากความรู้และความคิดของช่างไทย มีลักษณะพิเศษจากสัตว์ที่พบ อยู่ตามธรรมชาติ สามารถจำแนกได้ 3 กลุ่มคือ 1) ภาพสัตว์ที่มีอยู่จริง ซึ่งอาจ มาจากการได้เห็นสัตว์เหล่านั้นจริง ๆ จากคำบอกเล่ารูปพรรณหรือจากภาพ ต้นแบบ 2) ภาพสัตว์ที่เกิดจากสัตว์ที่มีอยู่จริงผสมกัน และ 3) ภาพสัตว์ที่มา จากการคิดค้นขึ้นใหม่

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ มีพระวินิจฉัย เกี่ยวกับสัตว์หิมพานต์ไว้หลายเรื่อง ปรากฏในหนังสือ สารานุกรมศิลปกรรม เล่มที่ 19 มีเนื้อความตอนหนึ่งที่น่าสนใจเกี่ยวกับการสร้างสรรค์ดังนี้

พิเคราะห์ดูรูปสัตว์ที่เขียนสัตว์อย่างเดียวกันไปต่าง ๆ นั้น หม่อมฉันเห็นว่าจะผิดแต่ช่างเขียนไม่เคยเห็นตัวสัตว์ซึ่งเขียนนั้น ได้ฟังแต่คำพรรณนาลักษณะ หรือได้เห็นแต่รูปภาพที่เขียนผิด มาแล้ว ก็เขียนตามนึกว่าตัวจริงจะเป็นอย่างไร บางทีก็แก้ไขบ้างให้ ลักษณะสมกับฤทธิ์เดชของสัตว์อย่างนั้น ช่างที่ไม่มีความคิดก็เป็นแต่ เขียนจำลองตามรูปภาพที่ได้เห็นคนอื่นเขาเขียนไว้³

นอกจากความสำคัญของสัตว์หิมพานต์ในฐานะส่วนส่งเสริมแนวคิดใน การสร้างเขาพระสุเมรุให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นแล้ว การศึกษาพัฒนาการการสร้างสัตว์ หิมพานต์นั้นยังมีความสำคัญอย่างยิ่ง เนื่องจากการเข้าถึงความงามและ การถ่ายทอดความงามด้วยกรรมวิธีของช่างไทยมีรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งที่

เป็นการสร้างอย่างเน้นย้ำรูปแบบทางศิลปะแบบเดิม สู่การสร้างสรรคอย่างใหม่ตามจินตนาการ และเป็นการขยายขอบข่ายความรู้ของช่างที่มีเพิ่มมากขึ้น ดังนั้นรูปแบบของสัตว์หิมพานต์ที่มีมาก่อนสมัยรัตนโกสินทร์จึงเป็นรูปแบบที่สำคัญต่อการศึกษา

สัตว์หิมพานต์ในไตรภูมิฉบับสุโขทัยและฉบับอยุธยา

พื้นที่ในจินตนาการที่ชื่อว่าป่าหิมพานต์ซึ่งมีความเชื่อว่าเป็นแหล่งอาศัยของเหล่าสัตว์นานาชนิด ปรากฏในสมุดภาพไตรภูมิอธิบายความเป็นมาของสัตว์หิมพานต์ และปรากฏในวรรณคดีไตรภูมิซึ่งเป็นวรรณคดีที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดีที่สำคัญและส่งอิทธิพลต่อการแสดงออกทางศิลปกรรมของช่างไทย ได้แก่ ไตรภูมิพระร่วง หรือไตรภูมิภวในสมัยสุโขทัย และ ไตรัยภูมิพระมาโลย (เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส) อันเป็นเอกสารในสมัยอยุธยา สำหรับเรื่องราวของสัตว์ (เดรัจฉาน) ที่ปรากฏในไตรภูมินั้นเป็นองค์ประกอบหนึ่งที่ปะปนเป็นส่วนที่ทำให้ไตรภูมิมีทั้งเรื่องของพื้นที่จักรวาลโลก สวรรค์ นรก มนุษย์ เทวดา สัตว์เดรัจฉาน

ความเชื่อเรื่องเกี่ยวกับไตรภูมินั้นปรากฏทั้งในศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ สำหรับสาระสำคัญของไตรภูมิในศาสนาพุทธเน้นเรื่องภพภูมิทั้ง 3 ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ นอกจากนี้ยังพบว่ามีไตรภูมิที่ประสมความเชื่อระหว่างพุทธศาสนาและไสยศาสตร์ ด้วยการมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระบรมศวสรสร้างจักรวาลคือ “ไตรัยภูมิ พระมาโลย” ซึ่งบุญเดือน ศรวิรพจน์ให้ความเห็นว่าเป็นเอกสารที่น่าจะเก่าถึงสมัยอยุธยา⁴

ไตรภูมิฉบับสุโขทัยของพระญาณโทยกล่าวดังสัตว์บางจำพวกไว้ในไตรจินตนาภูมิ เป็นสัตว์ที่พบมากในงานศิลปกรรม ราชสีห์ (สิงห์) โดยอธิบายว่าราชสีห์มี 4 ประเภท ได้แก่ ดินะสิงหะ กาละสิงหะ บันฑะสิงหะ ไกสรสิงหะ⁵ นอกจากจะอธิบายความแตกต่างของลักษณะแล้วยังอธิบายถึงอาหารที่ราชสีห์เลือกกินด้วย ความตอนนี้อย่างยิ่ง เพราะแม้ว่าราชสีห์จะปรากฏในงานศิลปกรรมมาตั้งแต่สมัยโบราณเป็นจำนวนมาก อาจเป็นสัตว์สำคัญทางศาสนา สัตว์พาหนะ เป็นต้น สำหรับศิลปกรรมไทยมีความเข้าใจว่า สัตว์ต่าง ๆ ที่มีการประดับตกแต่งอย่างวิจิตรในทางศิลปกรรมล้วนเป็นสัตว์หิมพานต์ทั้งสิ้น

อย่างไรก็ตามสัตว์บางจำพวกปรากฏในไตรภูมิด้วยว่ามีที่อาศัยในที่อื่น ๆ นอกเหนือไปจากป่าหิมพานต์ ดังนี้

แต่แผ่นดินอันเราอยู่นี้ลงไปถึงนาคพิภพอันชื่อว่าไตรจินตนาภูมินั้นโดยลึกได้โยชน์ 1 แล ผิจะนับด้วยวาได้ 8,000 วาแลฯ แต่ไตรจินตนาคือราชหงส์อันอยู่ในคิณณภูมิ แลอยู่ในคูลาคำก็ดี อันอยู่ใน

ปราสาททั้งหลายด้วยฝูงนกก็ดี อยู่ด้วยหมู่สัตว์ในป่าหิมพานต์นั้น
ก็ดี ก็มีอยู่เป็นอันมากนักหนาแล^๕

คำอธิบายในไตรภูมิพระร่วงแสดงภาพถึงความเป็นอยู่ที่ขยายอาณา
บริเวณของสัตว์หิมพานต์ออกไป จนอาจกล่าวได้ว่าสัตว์บางประเภทอาจไม่ใช่
สัตว์หิมพานต์ในบริบทที่กล่าวถึง และเป็นสัตว์สำคัญที่เป็นพาหนะของเทพ
เคารพตามความเชื่อดั้งเดิมก่อนมีพระพุทธศาสนา

ไตรภูมิฉบับอยุธยาเป็นสมุดไทยในหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีสและ
ไม่พบต้นฉบับในประเทศไทย บุญเตือน ศรีวรพจน์ สันนิษฐานไว้ว่า อาจจะเป็น
เอกสารที่เขียนขึ้นในสมัยอยุธยา โดยศึกษาจากการเทียบอักษรที่มีความ
นิยมในเวลานั้นเปรียบเทียบกันคือ ใช้ตัวอักษรและอักษรวิธียุคที่เรียกว่า
“อักษรไทยย่อ” ซึ่งนิยมใช้ในสมัยอยุธยาตอนปลาย^๖ เอกสารดังกล่าวมี
เนื้อความที่เรียบเรียงให้เข้าใจได้ไม่ยาก มีส่วนที่บรรยายเกี่ยวกับสัตว์ไว้
ส่วนหนึ่ง โดยเน้นที่จะจำแนกความเป็นใหญ่หรือการเน้นผู้นำในบรรดาเหล่า
สัตว์ต่าง ๆ อย่างน่าสนใจ ดังนี้ (ตัวสะกดตามต้นฉบับ)

พระบรมสวรแต่จกักรวาล เธอราพึงดูคนแลสัตว์ผู้จะให้เปน
ประธานแก่คนทั้งหลาย แลสัตว์ในน้ำเอาปลาอันนทให้เปนใหญ่กว่า
ปลาทั้งหลาย สัตว์สี่ตีนให้ราชสีห์เปนพระญาแก่ทั้งหลาย ส่วนคน
เลือกหาผู้มีบุญจัดหาประกอบด้วยปัญญาให้เปนใหญ่แก่คนทั้งหลาย^๗

หลักฐานทางด้านศิลปกรรมที่สะท้อนคติการสร้างสัตว์แปลกเชื่อมโยง
กับคติไตรภูมิในสมัยอยุธยา คือการขุดค้นพบเครื่องทองรูปสัตว์จำนวนมาก
ร่วมกับเครื่องทองอื่น ๆ แผ่นทองคำรูปสัตว์เหล่านั้นมีทั้งที่เป็นสัตว์ที่มีรูปร่าง
ตามอย่างสัตว์ที่มีอยู่จริงตามธรรมชาติ และสัตว์ที่ผ่านการประสมจนเป็นสัตว์
แปลกหรือที่เรียกกันในนาม “สัตว์หิมพานต์” ความสัมพันธ์ด้านพื้นที่ที่ค้นพบ
และคติการสร้างอาจเชื่อมโยงแนวคิดเรื่องการสร้างจักรวาลตามที่ปรากฏใน
“ไตรภูมิ พระมาโลย” ซึ่งเป็นส่วนแรกของไตรภูมิที่แตกต่างจากไตรภูมิฉบับ
สุโขทัย ซึ่งสัมพันธ์กับเขาพระสุเมรุอันเป็นคติในการสร้างพระปรางค์เป็นเจดีย์
ประธานของวัด

แผ่นทองคำรูปสัตว์หิมพานต์ในกรุพระปรางค์วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ จ.พระนครศรีอยุธยา

เครื่องทองเป็นงานประณีตศิลป์หนึ่งที่มีมูลค่าและคุณค่าทางประวัติศาสตร์
และศิลปะไทย ดังเช่นเครื่องทองที่ค้นพบจากเหตุการณ์ที่มีคนร้ายลักลอบ
เข้าไปขุดค้นและเคลื่อนย้ายเครื่องทองเป็นจำนวนมากออกจากกรุพระปรางค์

วัดราชบูรณะ จ.พระนครศรีอยุธยา ปัจจุบันเก็บรักษาและจัดแสดง ณ พิพิธภัณฑ์-สถานแห่งชาติ เจ้าสามพระยา

กรุพระปรางค์วัดราชบูรณะประกอบด้วยกรุจำนวน 3 ห้องลึกสอกลงไปตามลำดับ จากบันทึกของนายเกษณ อินทโกศย์ รายงานการพบทองในกรุวัดราชบูรณะสามารถจำแนกได้ตามชั้นที่ค้นพบดังนี้⁹

บริเวณกรุห้องที่ 1 ชั้นบนสุด พบแหวน เครื่องทองคำชิ้นเล็ก ๆ พลอยและทับทิม พระพุทธรูปทองคำ 3-4 องค์

บริเวณกรุห้องที่ 2 (อยู่เบื้องล่างกรุห้องที่ 1) พบแหวน กำไลข้อมือ เศษทองรูปพรรณต่าง ๆ พลอยและทับทิมจำนวนมาก

บริเวณกรุห้องที่ 3 (อยู่เบื้องล่างกรุห้องที่ 2) พบพระเจดีย์ทองคำ 1 เจดีย์ถูกรอบไว้ด้วยเจดีย์ 4 ชั้นคือ ชั้นที่ 1 เป็นเหล็กบุชิน ชั้นที่ 2 เป็นทองเหลือง ชั้นที่ 3 เป็นทองเหลือง และชั้นที่ 4 เป็นเงิน ภายในเจดีย์ทองคำบรรจุพระพุทธรูปทองคำ เจดีย์แก้วผลึก พระพุทธรูปแก้วผลึกกับเครื่องทองกระจุกกระจิกอื่น ๆ และมีแผ่นใบลานทองคำจารึกอักษรขอมม้วนกลมบรรจุอยู่ด้วย บริเวณรอบเจดีย์ทองคำ มีพระพุทธรูปทองคำและเงิน รูปสัตว์ต่าง ๆ ทำด้วยทองคำและเงิน พิมพ์เป็นแผ่นบรรจุเรียงรายอยู่โดยรอบ

สำหรับประเภทของเครื่องทองที่ค้นพบแยกเป็นประเภทใหญ่ ๆ คือ¹⁰

1. สถาปัตยกรรมจำลอง
2. เครื่องราชูปโภค
3. เครื่องราชกกุธภัณฑ์
4. เครื่องทรงและเครื่องประดับของกษัตริย์และเจ้านาย
5. พระพุทธรูปและพระพิมพ์
6. ประติมากรรมรูปต่าง ๆ
7. จารึก

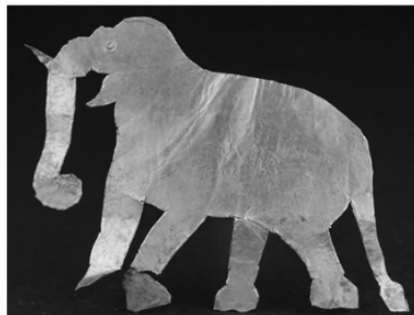
จากการแบ่งประเภทพบว่าแผ่นทองคำรูปสัตว์จัดอยู่ในกลุ่มประติมากรรมรูปต่าง ๆ และเป็นเครื่องอุทิศตามธรรมเนียมของคนไทยที่จะสร้างวัตถุสิ่งของต่าง ๆ อุทิศทำบุญแผ่ส่วนกุศลไปให้ หรือฝังสมบัติของผู้ล่วงลับรวมไปให้ ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์ ให้ความเห็นไว้ว่า “กรมหาสมบัติในพระปรางค์วัดราชบูรณะนั้นเชื่อว่าส่วนใหญ่คงเป็นสมบัติของเจ้าอ้ายพระยา เจ้ายี่พระยา และเป็นสมบัติของเจ้าสามพระยาซึ่งเป็นผู้สร้างพระปรางค์ด้วยจำนวนไม่น้อย”¹¹ ในขณะที่มีความเห็นอีกประการหนึ่งว่า เครื่องทองบางส่วนถูกสร้างขึ้นเพื่อคติที่เชื่อมโยงกับการสร้างพระปรางค์ ดังนี้

“นอกจากพระพุทธรูปแล้ว ในกรุวัดมหาธาตุยังพบแผ่นทองสลักและคุนเป็นรูปประติมากรรมอีกหลายชิ้น ได้แก่ แผ่นทองคำรูปเทพนม แผ่นทองคำรูปสัตว์ เช่น ม้า ปลา เต่า และสัตว์หิมพานต์ รูปประติมากรรมเหล่านี้เป็นของที่สร้างขึ้นเพื่อจำลองสภาพป่า

หิมพานต์ที่อยู่รอบนอกเขาพระสุเมรุ ตามคติเรื่องไตรภูมิ ซึ่งถือว่า
เขาพระสุเมรุนี้เป็นแกนกลางของจักรวาล โดยบนยอดเขาเป็นที่ตั้ง
ของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ เปรียบได้กับพระมหาธาตุเจดีย์ซึ่งเสมือนเป็น
แกนกลางจักรวาล ดังตั้งเขาพระสุเมรุที่เชื่อมต่อระหว่างพระบรม
สารีริกธาตุในพระมหาธาตุเจดีย์”¹²

จากข้อเสนอเรื่องแผ่นทองคำรูปสัตว์ที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายให้กับ
เจ้าอ้ายและเจ้ายี่ความเห็นหนึ่ง และความเห็นว่าเป็นแผ่นทองคำเพื่อแสดง
ความหมายของพื้นที่ สอดคล้องกับคติไตรภูมิ เมื่อพิจารณาจากแผ่นทองคำ
รูปสัตว์ที่พบภายในกรุพระปรางค์วัดมหาธาตุ จ.พระนครศรีอยุธยา เป็นแผ่น
ทองคำสลักและฉลุเป็นรูปสัตว์ (ภาพที่ 1-ภาพที่ 4) สามารถสันนิษฐานว่าแผ่น
ทองคำรูปสัตว์เหล่านี้อาจจะสร้างขึ้นเพื่อหมายความถึงสัตว์หิมพานต์ หรือสัตว์
ที่มีความหมายบางอย่างเกี่ยวกับตำแหน่งฐานล่างสุด (กรุที่ 3) ของพระปรางค์
ตามคติความเชื่อที่เชื่อมโยงคติไตรภูมิเมื่อครั้งสร้างจักรวาล เขาพระสุเมรุ และ
เขาสัตบริภัณฑ์ และการบรรจุสิ่งมีค่าต่าง ๆ ยังเป็นการสร้างไว้เพื่ออุทิศถวาย
ให้แก่ผู้ล่วงลับอย่างสูงสุด

บน : ภาพที่ 1-2
แผ่นทองคำรูปม้า
ล่าง : ภาพที่ 3-4
แผ่นทองคำรูปช้าง
ที่มา : พิพิธภัณฑ์สถาน
แห่งชาติ เจ้าสามพระยา



แผ่นทองคำรูปสัตว์ที่พบนั้นส่วนมากเป็นแผ่นทองคำรูปสัตว์มงคล
อย่าง ช้าง ม้า ทั้งที่เป็นแผ่นทองคำฉลุ ดุนลาย และแผ่นทองคำตัดเป็นรูปร่าง



บนและล่าง : ภาพที่ 5-6
สมุดไทยแสดงภาพยอดเขา
และสระโนดาด
ที่มา : “ไตรภูมิ ตำราภาพ,”
สำนักหอสมุดแห่งชาติ, สมุด
ไทยขาว, เลขที่ 10.

ของช่างในอิริยาบถยืน แสดงอากัปกิริยาอุดมมีชีวิต ยกขา ชูหาง แผ่นทองคำนี้
ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นส่วนหนึ่งของงานประดับสถาปัตยกรรมหรือเป็นองค์ประกอบ
ในงานศิลปกรรมอื่น ๆ หรือไม่ ขนาดแผ่นทองคำที่กว้างไม่ต่ำกว่า 5 เซนติเมตร
มีรายละเอียดที่ถูกต้องแก่ให้แผ่นทองคำรูปช้างและม้ามีความพิเศษด้วยเครื่องทรง

สมุดภาพที่เขียนถึงสัตว์มงคลตามความเชื่อคติไตรภูมิได้แก่ เอกสาร
โบราณสมุดไทยขาวหมวดตำราภาพ เลขที่ 10 สำนักหอสมุดแห่งชาติ เป็นตำรา
ภาพที่เขียนเรื่องไตรภูมิ ส่งผลต่อความเชื่อและการแสดงออกของช่างไทยที่มีต่อ
สัตว์มงคล 4 ชนิดคือ ช้าง ม้า โค สิงห์ ความตอนหนึ่งว่า (ตัวสะกดตามต้นฉบับ)

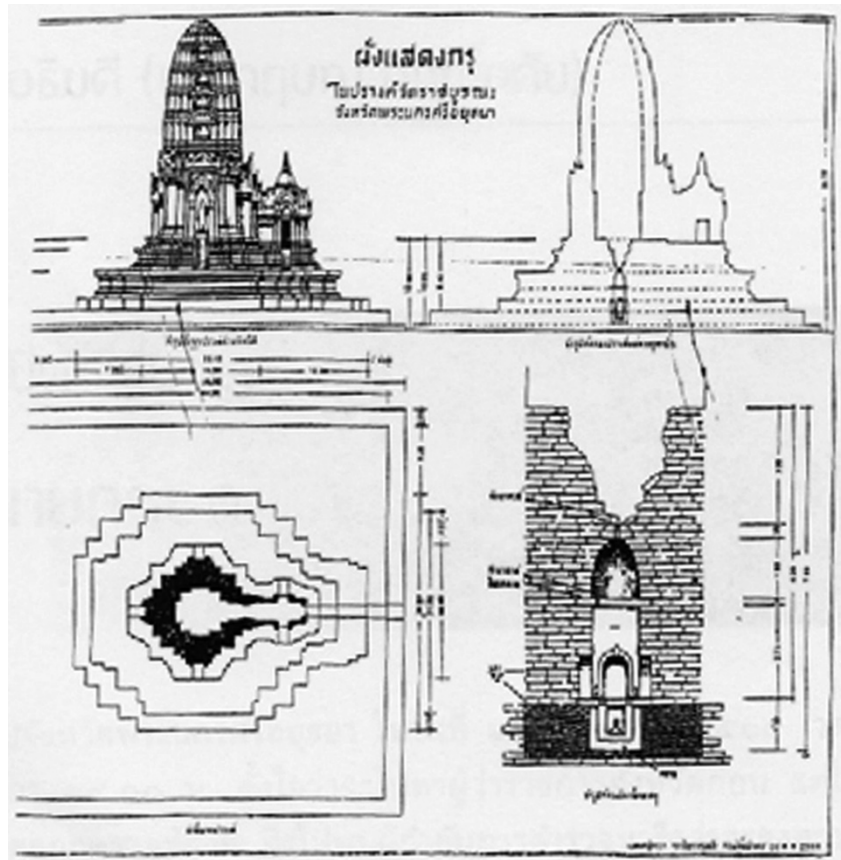
เขานี้ชื่อสุทศคนะภูสูง 200 โยชมียอดดั่งปากกาน้ำไหลออก
จากปากสัตว์ทั้ง 4 นันเวียนไปเป็นทักษิณ 3 รอบสระแล้วก็ไหลไป
โดยทิศนั้นเล่า แล้วก็ไหลออกเป็นแม่น้ำน้อยแลใหญ่ไปทั่วป่าแล
บ้านเมืองทั้งหลายก็ไหลไปยังพระมหาสมุทร

เขานี้ชื่อไกรลาญภูสูงไม่ด้วยเงิน 200 โยช พระอิศวรอยู่
เข้างทั้งห้ามียอดเวียรไป 3 รอบแล้วเข้าไปปกสระนั้นอยู่มิให้รศมี
พระอาทิตย์พระจันทร์ส่องได้ชื่อโนดตฤกกว้างได้ 54 โยช นาคราช
ตัวหนึ่งอยู่รักษาทุกมื่อแล ท้าวอุทุมมกร...กินนรอยู่แล¹³

สัตว์ทั้ง 5 ที่ปรากฏในสมุดไทยตามคำบรรยายคือ ช้าง ม้า โค สิงห์
และนาค ตลอดจนรวมถึงยอดเขาที่แสดงเป็นรูปส่วนหัวของกาคาลัยกับยอด
แหลมของยอดเขา มีลักษณะดั่งจะงอยปากของกา ซึ่งเป็นการแสดงออกของ
ช่างที่สร้างสรรค์งานจิตรกรรมให้ตรงกับคำบรรยายภาพ เป็นการใชภาพแทน
อักษรได้ (ภาพที่ 5) เมื่อนำภาพในสมุดไทยซึ่งเขียนภาพในลักษณะยาวอย่าง
ต่อเนื่องพบว่า การจัดองค์ประกอบของภาพให้ความสำคัญกับเนื้อเรื่องหลัก
เป็นประธาน และแทรกรายละเอียดด้วยภาพและการเขียนอักษรกำกับ (ภาพที่ 6)



ภาพที่ 7 แผนผังแสดงกรุ
ชั้นต่าง ๆ ภายในกรุ
พระปรางค์วัดราชบูรณะ
จ.พระนครศรีอยุธยา
ที่มา : กรมศิลปากร กลุ่ม
วิจัยสำนักพิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติ, เครื่องทองกรุ
วัดราชบูรณะศิลปะของ
แผ่นดิน (กรุงเทพฯ :
รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977)
จำกัด, 2550), 23.



และภาพสัตรีที่ดูเคลื่อนไหวด้วยการแอ่นอก ยกขา สอดคล้องกับหลักฐานแผ่น
ทองคำรูปสัตรีที่พบในกรุพระปรางค์วัดมหาธาตุซึ่งแสดงท่าทางในลักษณะ
เดียวกันกับที่พบในสมุดภาพไตรภูมิ

แผ่นทองคำรูปสัตรีที่พบในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จ.พระนครศรี-
อยุธยาเป็นแผ่นทองคำที่ได้จากการสำรวจพบเพิ่มเติมจากเหตุการณ์ที่คนร้าย
ลักขุดไว้เป็นห้องกว้างประมาณ 1.20 เมตร พบพระเจดีย์ทองคำ 1 องค์ มี
ครอบ 4 ชั้น นอกนั้นยังพบพระเจดีย์แก้วผลึก พระพุทธรูปแก้วผลึก แผ่นใบ
ลานทองคำ พระพุทธรูปทองคำและเงิน และรูปสัตรีต่าง ๆ พิมพ์เป็นแผ่น
ทำด้วยทองคำและเงิน¹⁴ ซึ่งบริเวณที่พบนั้นเป็นกรุชั้นที่ 3 กรุล่างสุด (ภาพที่ 7)
ซึ่งหลักฐานในการทำงานเดียวกันนี้ยังปรากฏภายในกรุพระปรางค์วัดมหาธาตุ
จังหวัดพระนครศรีอยุธยาด้วย

จากบันทึกรายงานการเปิดกรุในองค์พระปรางค์วัดราชบูรณะของ
นายกฤษณ์ อินทโกศัย รองอธิบดีกรมศิลปากรความตอนหนึ่งว่า

ห้องที่ 3 กว้าง 1.40 เมตรสี่เหลี่ยม สูงประมาณ 1.20 เมตร
ภายในห้องนั้นแบ่งออกเป็น 2 ส่วน...มีแผ่นใบลานทองคำจารึก



ซ้าย : ภาพที่ 8 แผ่นทองคำ
รูปพญานาค



กลาง : ภาพที่ 9 แผ่น
ทองคำรูปสัตว์ผสมช้าง



ขวา : ภาพที่ 10 แผ่น
ทองคำรูปสัตว์ผสมม้า

ที่มา : พิพิธภัณฑ์สถาน
แห่งชาติ เจ้าสามพระยา

อักษรขอมม้วนกลมบรรจุอยู่ด้วย บริเวณรอบ ๆ เจดีย์ทองคำ มี
พระพุทธรูปทองคำและเงิน รูปสัตว์ต่าง ๆ ทำด้วยทองคำและเงิน
พิมพ์เป็นแผ่นบรรจุเรียงรายอยู่โดยรอบ¹⁵

แผ่นทองคำรูปสัตว์บางส่วนสามารถสะท้อนคติไตรภูมิได้เช่นกัน (ภาพ
ที่ 8-ภาพที่ 12)



บนและล่าง : ภาพที่ 11-12
แผ่นทองคำรูปเต่าและหงส์

ที่มา : พิพิธภัณฑ์สถาน
แห่งชาติ เจ้าสามพระยา

การวิเคราะห์ความสำคัญของแผ่นทองคำรูปสัตว์หิมพานต์ ในกรุพระปรางค์วัดมหาธาตุและวัดราชบูรณะ

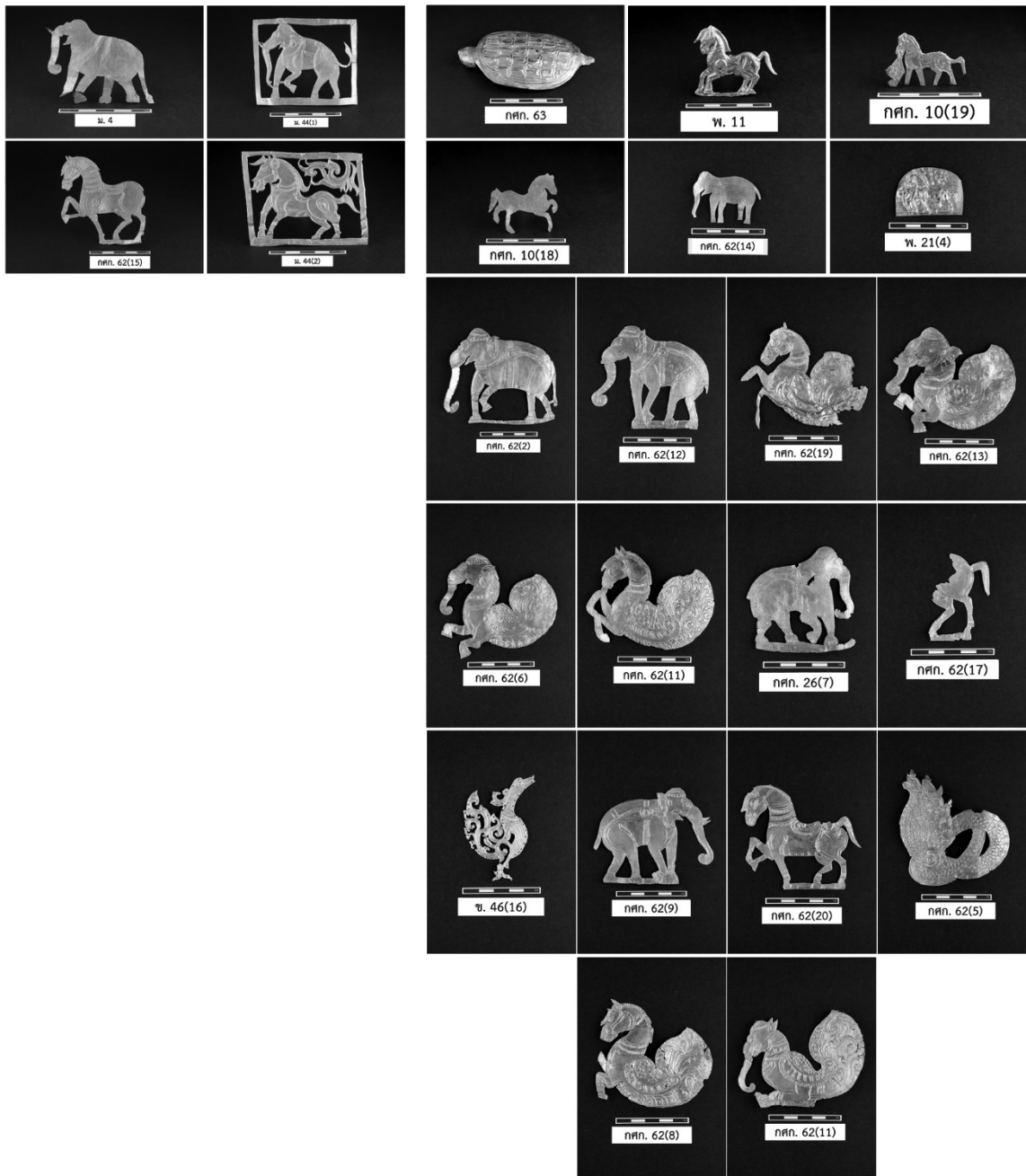
จ.พระนครศรีอยุธยา

แผ่นทองคำรูปสัตว์ที่ปรากฏในกรุพระปรางค์วัดมหาธาตุและวัดราชบูรณะ
จ.พระนครศรีอยุธยา เป็นแผ่นทองคำขนาดเล็ก ดุนลาย และฉลุลาย ภาพสัตว์
เหล่านั้นมีทั้งที่เป็นสัตว์ที่มีรูปร่างตามอย่างสัตว์ที่ปรากฏในธรรมชาติ ประดับ
ลวดลายหรือเครื่องทรง และสัตว์ผสมตามอย่างที่เราเรียกว่า สัตว์หิมพานต์ คติใน
การสร้างแผ่นทองคำเหล่านั้นสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายให้แก่ผู้ล่วงลับ
แผ่นทองคำรูปสัตว์ต่าง ๆ ที่ใช้ในการวิเคราะห์ประกอบด้วย แผ่นทองคำรูปสัตว์
จากกรุพระปรางค์วัดมหาธาตุ จำนวน 4 แผ่น จากกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ
จำนวน 20 แผ่น (ภาพที่ 13) สันนิษฐานได้ดังนี้

แผ่นทองคำรูปสัตว์จากทั้ง 2 แหล่งมีลักษณะคล้ายกันคือ มีขนาดและ
แบบอย่างทางศิลปะใกล้เคียงกัน ตลอดจนชนิดของสัตว์ที่มีร่วมกันคือ แบบ
ช้าง และแบบม้า เน้นที่รูปร่างด้านข้างทั้งซ้ายและขวา มีการฉลุและดุนลาย
ความแปลกวิจิตรพิสดารหรือการผสมสัตว์ให้เป็นสัตว์หิมพานต์อย่างแท้จริงนั้น
พบได้จากแผ่นทองคำกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะมากกว่ากรุวัดมหาธาตุ อาทิ
ช้างผสมนก ม้าผสมนก เต่า หงส์ นาค 7 เศียร เป็นต้น

อย่างไรก็ตามจากหลักฐานสามารถวิเคราะห์ลักษณะร่วมกันที่สำคัญ
ต่อการศึกษาได้ว่า การพบแผ่นทองคำรูปสัตว์หิมพานต์ในกรุพระปรางค์วัด
มหาธาตุ และวัดราชบูรณะ จ.พระนครศรีอยุธยา ซึ่งพบที่ภายในกรุชั้นที่ 3

แผ่นทองคำรูปสัตว์พบในกรุพระปรารักษ์ วัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ จ.พระนครศรีอยุธยา



ภาพที่ 13 แผ่นทองคำรูปสัตว์จากกรุพระปรารักษ์วัดมหาธาตุและวัดราชบูรณะ

ซึ่งเป็นชั้นล่างสุดของกรุพระปรางค์ ร่วมกับการค้นพบสถาปัตยกรรมจำลอง อาทิ พระเจดีย์ทองคำ พระปรางค์จำลอง และเครื่องประดับสถาปัตยกรรมต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับคติการสร้างพระปรางค์ที่มีคติในการจำลองจักรวาล โดยมีพระปรางค์เป็นประธาน และมีเจดีย์ที่สร้างขึ้นเป็นบริวาร แต่สิ่งหนึ่งซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญคือ แผ่นทองคำรูปสัตว์ต่าง ๆ ที่สนับสนุนคติในการสร้างเชื่อมโยงกับหลักฐานทางวรรณคดีไตรภูมิ ฌบับอยุธยา คือ ไตรยภูมิ พระมาลัย เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส ดังความตอนหนึ่งว่า

พระอินสวเรนเจ้าบพิตรเธอจึงเองแก้ววิเชียรสาสดวงตั้งไว้
เปนสงสถานดูจกอนเส้านั้น แล้วบพิตรจึงตั้งเขาสุเมรุราชเหนือแก้ว
ทั้งสามดวงนั้นประดุจหม้อเข้านั้น แลพระบรมสวร จึงเอาแก้ว
สามดวงนั้นตั้งเหนือหลังเต่าตัวหนึ่งชื่อ มหาธรณี กับบพิตรจึงเอา
น้ำกษีราไไว้ได้ตัวเต่านั้น ให้เต่างาน้ำกษีราไไว้ได้เขาสุเมรุราช จึงให้
พระยาภคนาคราชรองลม แล้วให้ลมรอน้ำมหาสมุทรโดยอันหนา
ได้ 84000 โยชน¹⁶

แผ่นทองคำรูปสัตว์ที่พบในกรุพระปรางค์วัดราชบูรณะ จ.พระนครศรีอยุธยา มีความเชื่อมโยงกับข้อความในสมุดไทยเรื่องไตรยภูมิ พระมาลัย อย่างเห็นได้ชัด ดังนั้นรูปแบบของแผ่นทองคำที่พบจึงไม่เพียงกำหนดให้เป็นแผ่นทองคำรูปสัตว์ผสมที่อ้างอิงปาทิมพานต์ซึ่งอยู่เชิงเขาพระสุเมรุเท่านั้น ยังกำหนดให้มีแผ่นทองคำรูปเต่าและพญานาค ซึ่งแสดงเนื้อหาตามที่ปรากฏใน “ไตรยภูมิ พระมาลัย” ไตรภูมิฌบับอยุธยาได้เป็นอย่างดี

การวิเคราะห์ความสำคัญของแผ่นทองคำรูปสัตว์หิมพานต์จึงเป็นเพียงข้อสันนิษฐานหนึ่งของความน่าจะเป็น ที่จะสะท้อนมุมมองของผู้สร้างในการที่จะนำคติที่ปรากฏในไตรภูมิเรื่องการสร้างจักรวาล ด้วยการนำสัญลักษณ์ต่าง ๆ บรรจุไว้ในส่วนฐานล่างสุด ก่อนที่จะบรรจุเครื่องอุทิศและเครื่องบูชาอื่น ๆ ไว้บนกรุที่อยู่สูงขึ้นไป เป็นการตั้งข้อสังเกตถึงความสัมพันธ์ของพื้นที่ที่สามารถเชื่อมโยงกับการแสดงออกทางศิลปกรรมได้เช่นกัน

สรุป

ไตรภูมิเป็นคติที่ปรากฏในวรรณกรรม ศิลปกรรม และสถาปัตยกรรมตั้งแต่สมัยสุโขทัย สมัยอยุธยา จากหลักฐานด้านวรรณกรรม สมุดไทยที่บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับภพภูมิต่าง ๆ ตำแหน่งที่ตั้ง และเรื่องอันเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา ในด้านสถาปัตยกรรมพบว่าแผนผังการสร้างเจดีย์ประธานและเจดีย์บริวารล้อมรอบ สามารถสันนิษฐานได้ว่ารับคติการจำลองจักรวาลให้เป็นส่วนหนึ่งของแผนผังด้วย ซึ่งพระปรางค์ประธานของวัดมหาธาตุและวัดราชบูรณะ จ.พระนครศรีอยุธยาเป็นรูปแบบของพระปรางค์สมัยอยุธยา

ตอนต้น และพบเครื่องทองจำนวนมากทั้งที่เชื่อมโยงแนวคิดเรื่องของอุทิศเป็น พุทธบูชา และสันนิษฐานได้ว่าอาจมีความเชื่อมโยงกับคติแรกสร้างจักรวาล ตามที่ปรากฏในไตรภูมิฉบับอยุธยาด้วย

คติการสร้างแผ่นทองคำรูปสัตว์และอยู่บริเวณกรูชั้นล่างสุดของ พระปรางค์ประธานมีความสัมพันธ์ด้านพื้นที่ ตำแหน่งที่ตั้ง และสาระของ แผ่นทองคำที่สัมพันธ์กับคติที่ปรากฏในตำราสมุดไทย ตำราภาพ เนื้อความ ในไตรภูมิฉบับอยุธยามีข้อความที่กล่าวถึงสัตว์ซึ่งรองรับเขาพระสุเมรุไว้คือเต่า ชื่อว่ามหาธรณี และมีนาคชื่อว่าพระยากาลนาคราครองรับลมไว้ก่อนจะถึง มหาสมุทร สัตว์ที่ปรากฏในไตรภูมินี้เป็นส่วนหนึ่งของคติในการกำเนิดเขา พระสุเมรุว่ามีเต่าและนาครองรับไว้ สอดคล้องกับกรูพระปรางค์ชั้นล่างสุดที่มี การขุดค้นพบแผ่นทองคำรูปสัตว์ต่าง ๆ ทั้งที่เป็นสัตว์ผสมอย่างสัตว์หิมพานต์ และมีแผ่นทองคำรูปเต่าและนาคอันเป็นส่วนที่รองรับพระปรางค์ไว้ด้วยเช่นกัน

แผ่นทองคำรูปสัตว์หิมพานต์ที่พบในกรูพระปรางค์ทั้ง 2 วัดนี้ เป็น หลักฐานทางด้านความงามทางศิลปะที่อาจกล่าวได้ว่ามีรูปแบบคล้ายคลึง กับสมุดภาพไตรภูมิ เป็นการแสดงภูมิปัญญาของช่างในการสร้างสรรค์งาน ศิลปกรรมที่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ เชื่อมโยงจนเป็นความหมายที่ชัดเจนยิ่งขึ้น ด้วยความสามารถในการออกแบบผังอาคาร รูปแบบทางศิลปะ เทคนิคและ วัสดุ ตลอดจนตำแหน่งในการจัดวาง ทำให้เกิดความเข้าใจว่าคติไตรภูมิมี อิทธิพลต่อความรู้ของผู้คนมาตั้งแต่แรกสร้างอาณาจักรอยุธยา ซึ่งสืบทอด ความรู้ในด้านต่าง ๆ มาจนถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งปัจจุบันสัตว์หิมพานต์ได้ พัฒนาไปสู่การสร้างสรรค์อย่างอิสระ มีรูปแบบที่หลากหลายตามจินตนาการ ของช่าง ทั้งที่เชื่อมโยงกับคติไตรภูมิหรือเป็นงานสร้างสรรค์ขึ้นใหม่เพื่อแสดง ภูมิปัญญาของช่างไทย

กิตติกรรมประกาศ

การวิจัยนี้สำเร็จลงด้วยดี โดยได้รับทุนสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยเทคโนโลยี ราชชมงคลรัตนโกสินทร์และการอนุเคราะห์จากสถาบันวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัย เทคโนโลยีราชชมงคลรัตนโกสินทร์ ตลอดจนผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่ให้คำแนะนำ เพื่อให้การวิจัยนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ขอขอบคุณมาในโอกาสนี้

เชิงอรรถ

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัย “พัฒนาการการสร้างสัตว์หิมพานต์สมัยรัตนโกสินทร์” งบประมาณเงินรายได้ ประจำปี 2560 มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลรัตนโกสินทร์

¹ นิยะดา เหล่าสุนทร และ พีรพัฒน์ สำราญ, *จิตรกรรมภาพสัตว์หิมพานต์ พระวิหารหลวง วัดสุทัศน์เทพวราราม* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งจำกัด (มหาชน), 2559), 72.

² สุรศักดิ์ เจริญวงศ์, *ภาพสัตว์หิมพานต์ในจินตนาการ* (กรุงเทพฯ : ศิลปสยามบรรณกิจและการพิมพ์, 2555), 4.

³ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์, *สาส์นสมเด็จ เล่มที่ 19* (กรุงเทพฯ : องค์การการค้าของคุรุสภา, 2527), 156.

⁴ บุญเตือน ศรีวรพจน์, “อธิบายเรื่องไตรภูมิ เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส,” ใน *ไตรภูมิ เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2554), 9.

⁵ พระญาติไทย, *ไตรภูมิพระร่วง* (กรุงเทพฯ : ศิลปบรรณาการ, 2554), 40.

⁶ เรื่องเดียวกัน, 45.

⁷ บุญเตือน ศรีวรพจน์, “อธิบายเรื่องไตรภูมิ เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส,” ใน *ไตรภูมิ เอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส*, 9.

⁸ กรมศิลปากร, *ไตรภูมิเอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2554), 50

⁹ กรมศิลปากร กลุ่มวิจัยสำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, *เครื่องทองกรุวัดราชบูรณะศิลปะของแผ่นดิน* (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977) จำกัด, 2550), 24-28.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 32.

¹¹ ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์, *เครื่องทองกรุงศรีอยุธยา* (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2548), 48.

¹² สุเนตร ชุตินธรานนท์, บรรณาธิการ, *เครื่องทองกรุงศรีอยุธยา...อมตะศิลป์แผ่นดินสยาม* (กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งจำกัด (มหาชน), 2553), 58.

¹³ “ไตรภูมิ ตำราภาพ,” สำนักหอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทยขาว, เลขที่ 10.

¹⁴ สุเนตร ชุตินธรานนท์, บรรณาธิการ, *เครื่องทองกรุงศรีอยุธยา...อมตะศิลป์แผ่นดินสยาม*, 72.

¹⁵ กรมศิลปากร กลุ่มวิจัยสำนักพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ, *เครื่องทองกรุวัดราชบูรณะศิลปะของแผ่นดิน* (กรุงเทพฯ : รุ่งศิลป์การพิมพ์ (1977) จำกัด, 2550), 25.

¹⁶ กรมศิลปากร, *ไตรภูมิเอกสารจากหอสมุดแห่งชาติกรุงปารีส* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2554), 43.

Bibliography

Sources (Thai)

Fine Arts Department. *Dtraí Poom Ayk-Ga-Saan Jaak Hors Sa Mut Haeng Chat Grung Paris [Three Worlds from National Library of Paris]*. Bangkok: Fine Arts Department, 2011.

Lithai, Praya. *Dtraí Poom Pra Ruang [Three Worlds of Pra Ruang]*. Bangkok: Silpabannakan Press, 2011.

Narisara Nuwattiwong, His Royal Highness Prince, Krom Phraya. *San Somdej 19 [Letter and Messages of Two Princes issue 19]*. Bangkok: Business Organization of the Office of Teacher and Educational, 1984.

National Library of Thailand. “*Dtraí Poom, Tumrapap [Photo Book of Three Worlds]*.” SamutThai Kao, No. 10.

Fine Arts Department, National Museum of Thailand, Research Group. *Kreuang Tong Wat Raat Boo-Ra-Na Silapa Kong Paen Din [Goldware Found at Wat Raj Burana]*. Bangkok: Rung Sin Gan Pim Press (1977), 2007.

Niyada Loasonton and Prerapat Samran. *Jitragam Pab Sat Himmaphan Pra Wihan Luang Wat Su Tat Tepwanaram [The Mural Painting of Himmaphan’s Animals at Wat Su Tat Tepwanaram]*. Bangkok: Amarin Printing & Publishing, 2016.

Pishnu Supanimit. *Bprintsasa Heang Himmaphan [The Puzzle of Himmaphan]*. Bangkok: Amarin Printing & Publishing Public Co., Ltd., 2007.

- Prathum Chumpengpan. *Kreuang Thong Krungsri Ayuthaya [The Art of Ayutthaya Gold]*. Bangkok: Rung Sin Gan Pim Press (1997), 2005.
- Preecha Thaothong. *Pa Himmaphan Tam Pra Ratch Saowanee [Himmaphan Forest According to the Royal Command of Her Majesty the Queen]*. Bangkok: Amarin Printing & Publishing Public Co., Ltd., 2005.
- Sunate Chutintaranon, ed. *Kreuang Thong Krungsri Ayuthaya...Amata Sil Pandin Siam [The Immortal Art of Ayutthaya Gold]*. Bangkok: Amarin Printing & Publishing Public Co., Ltd., 2010.
- Surasak Jareanwong. *Pap Sat Himmaphan Nai Jintanakan [Mythical Animals in the Himmaphan Forest]*. Bangkok: Silsiam Banjupanlaganpim Press, 2014.
- Wiranya Duangrat. *Kati Dtra Poom Nai Jitragam Ruam Samai [Three Worlds Beliefs in Contemporary Painting]*. Bangkok: Faculty of Painting Sculpture and Prints, Silpakorn University, 2015.